

DERVİŞ MAHFÎ VE MUHTÂR-NÂME'Sİ

Gencay ZAVOTÇU¹

Ebru DUMAN²

ÖZET

Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin ve yakın aile fertlerinin Kerbelâ'da acımasızca katledilmeleri İslam dünyasında tarihi imkansız büyük bir hüzne sebep olur. İslâm coğrafyasında derin bir hüzne sebep olan Kerbelâ Hâdisesi Yezîd ve taraftarları arasında sevinçle karşılanır. Müslüman şair ve yazarlar bu elim vakayı eserlerinde işler, Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbelâ'da acımasızca katledilmelerini anlatan mersiyeler yazarlar. Hz. Peygamber ve Hüseyin taraftarı bazı kişilerin de intikam duygusuna kapılmalarına zemin hazırlar. Süleymân b. Surad el-Huzâî ve Muhtâr Es Sekâfî intikam alma mücadelesine girişenlerin başında zikredilecek iki isim olarak anılabilir. Bu kişilerin teşviki ve önderliğinde başlatılan intikam alma mücadelesi başarıya ulaşır, bu mücadeleler sonunda Hz. Hüseyin ve yakınlarının intikamı alınır. Hz. Peygamber'in ailesi ve Hüseyin taraftarları arasında buruk da olsa bir sevince neden olan bu intikâm kültür ve edebiyatta işlenerek nazım - nesir hikâye metinlerinin yazılmasına sebep olur. Kerbelâ'da acımasızca katledilen Hz. Hüseyin ve yakınlarının intikâm mücadelesini işleyen eserlerden biri Muhtâr-nâme'dir. Muhtâr-nâme, Hz. Alî'nin küçük oğlu Hüseyin ile yanındakilerin Kerbelâ'da öldürülmesinden sonra Muhtâr Es-Sekâfî önderliğinde girişilen intikâm mücadelesini işleyen hikâyelerden oluşur. Hikâyeler, öğretici mahiyette sanattan yoksun cümlelerden oluşan, halkın konuşma diline yakın sadelikte, halkın kolay anlayabileceği bir anlatım tarzı ile yazılmıştır. Bu anlatım tarzı ile sâde nesir örneği bir eser olan Muhtâr-nâme, dil ve yazım itibarıyla da Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini yansıtır.

Anahtar Sözcükler: Kerbelâ, intikam, Dervîş Mahfî, Muhtâr-nâme

¹Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dil ve Edebiyatı Bölümü, gencayzavot@hotmail.com

²Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, ebruuduman41@hotmail.com

DERVİŞ MAHFÎ AND HİS MUHTÂR-NÂME

ABSTRACT

The brutal murder of Excellency Mohammed's grandson, Hüseyin and his close family members in Kerbelâ, causes an unbelievable sadness in the Islamic world. The Kerbelâ incident, which caused a deep sorrow in the Islamic geography, is welcomed with joy between Yazid and his supporters. Muslim poets and writers process this painful case in their works, and write merchants describing the brutal murder of Excellency Hüseyin and his relatives in Kerbelâ. Prophet and Huseyin supporters prepare the ground for some people to have a sense of revenge. According to the sources, under the leadership of these names, Suleyman b. Surad al-Huzâî and Muhtâr Es Sekâfî fight against revenge. The revenge struggles initiated under the encouragement and leadership of these people are successful, and Excellency Hüseyin and his relatives are avenged at the end of these struggles. This revenge, which caused a bit of joy between the Prophet's family and the supporters of Excellency Hüseyin, is processed in culture and literature, and prepares the ground for writing stories of prose - prose. One of the works that handles the revenge struggle of Excellency Hüseyin and his relatives who were brutally murdered in Kerbelâ is Mukhtâr-nama. Muhtâr-nâme consists of stories that deal with the struggle for revenge under the leadership of Muhtâr Es-Sekâfî after the killing of Excellency Ali's children with his younger son Hüseyin, in Karbala. The stories are written in a narrative style, consisting of sentences that are devoid of art, which are instructive, close to the spoken language of the people, which the public can easily understand. Muhtâr-nama, which is an example of prose with this style of expression, reflects the characteristics of Old Anatolian Turkish in terms of language and writing.

Key Words: Kerbelâ, revenge, Dervish Mahfî, Muhtâr-nâme

Kerbela, **İslâmiyetin** önemli merkezlerinden biridir. “Hz. Hüseyin ile ailesi fertlerinin 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emevîler’ce şehid edildikleri yer olması ve kabirlerinin burada bulunmasından kaynaklanmaktadır.” (Öz, 2002: 271) cümlesinde belirtildiği üzere Kerbelâ, Hz. Hüseyin’in şehâdetine tanık olmanın yanında kabrine de ev sahipliği yapan ve yüzyıllardır çok ziyaret edilen mekanlardan biridir. Irak sınırları içinde, Bağdâd’ın yaklaşık 100 km güneybatısında yer alan şehir geçmişte İslam dünyasını derinden etkileyen hazîn olaylara sahne olmuş, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in torunu, Fatimâ ve Hz. Alî’nin oğlu Hüseyin ile aile fertleri ve yanındakiler yaklaşık 14 asır önce bu topraklar üzerinde acımasız bir şekilde katledilmişti.

Kerbela vak’asını hazırlayan olaylar zincirinin Hz. Osman devrinde başladığı söylenebilir, hatta bu acıklı olayın hazırlık safhası daha eskiye de uzanabilir. Son peygamber Hz. Muhammed’in vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği tartışılmaya başlanır, bu tartışmalar neticesinde halifelik makamının oluşturulması kararlaştırılır. İlk halife de uzun yıllar Hz. Muhammed’in yanında ve yakınında olup İslâmiyet’in yayılmasına önemli katkılar sağlayan Ebûbekir olur (1632-1634). Devletin başında iki yıl halifelik yapan Ebûbekir, karşılaştığı sorunları ileri görüşlülüğü ve danışmaya yatkın kişiliğiyle çözer, zekat toplanması hususundaki tereddüt ve kararsızlıkları giderir, kuzeye ordular sevk ederek Hz. Peygamber zamanında başlayan fetih ruhunu devam ettirir (Fayda, 1994: 101-108). M. 634’te ölümünden önce kendi yerine halife tayin ettiği Hz. Ömer zamanında (634-644) İslâmî coğrafya kuzeye ve batıya doğru genişler, kuzey ve kuzeydoğuda İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Horasan; kuzeybatıda Suriye Mısır, Kudüs, İskenderiye onun zamanında İslâm orduları tarafından fethedilir. Halifeliğinin onuncu yılında (M. 644) Zerdüşt bir köle tarafından şehit edilmesinin (Fayda, 2007: 51-53) ardından Hz. Muhammed’in dâmâdı Osmân üçüncü halife olarak seçilir. Onun halifeliği döneminde Nîşâbur, Belh, Herat, Bûşenc gibi şehirlerle İran, Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycan’ın fethiyle İslâmiyet kuzey, kuzeydoğu, kuzeybatı ve Afrika’da yayılmaya devam eder. “Zâtüssavârî” deniz savaşının kazanılmasıyla Bizans’ın Doğu Akdeniz’deki egmenliğine son verilir. Akrabalarını ve yakınlarını devletin kilit makamlarına getirmesi ve başka sebepler nedeniyle karşıtlarının isyanı sonucu M. 656’da öldürülmesinden sonra (Yiğit, 2007: 438-443) ashâbın önerisiyle Hz. Peygamber’in amcası oğlu ve dâmâdı Alî dördüncü halife olarak seçilir. Ancak, Alî’nin halifeliği (M. 656-661) Hz. Osman’ın yeğeni Muâviye başta olmak üzere Hz. Âişe ve müslümanların bir kesimi tarafından kabul edilmez, Hz. Âişe’nin önderliğindeki ordu ile Hz. Alî önderliğindeki hilâfet ordusu arasındaki savaş (Cemel Vak’ası) ile Muâviye ile yapılan Siffin Savaşı pek çok müslümanın ölmesine ve müslüman topluluğun ikiye ayrılmasına sebep olur. Uzlaşma ve orta yol arayışı çabasında olan Hakem Heyeti’nin çalışmaları sırasında halife Hz. Alî Küfe’de bir sabah namazı esnasında hançerlenerek (Ocak 661/Ramazân 40) öldürülür. (Fıglalı, 1989: 371-374). Suriyeliler’in desteğini alan Muaviye, Hz. Alî’nin hâkimiyetindeki birçok yeri ele geçirerek Emevî Devleti’nin temellerini atar: “Bütün direnişe rağmen Muaviye siyâsî birliği sağlamayı başarır. Bununla birlikte hayatının sonlarına doğru oğlu Yezîd’i vâliht tayin etmesi, etkisi asırlarca devam edecek huzursuzluğun doğmasına sebep olur.” (Güngör, 2015: 773) cümlelerinde de

belirtildiği üzere ömrünün sonlarına doğru oğlu Yezîd'i vâliya tayin eder. Bunu haksızlık olarak gören Hz. Alî'nin oğlu Hüseyin'e Kufelilerin destek olma girişimi onu cesaretlendirir, ancak halife yapılacağı çağrısına uyarak³ Kufe'ye gelen Hz. Hüseyin umduğu desteği bulamaz ve çok az sayıda taraftarla karşılaşır. Muharrem ayının onuncu günü Kerbelâ'da, Yezîd'in dört bin kişilik ordusuna karşı 73 kişi ile karşı durmaya çalışsa da aç ve susuz bırakılıp hunharca katledilir.

Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin ve yakın aile fertlerinin Kerbelâ'da acımasızca katledilmeleri İslam dünyasında tarihi imkânsız büyük bir hüznü sebep olur. Müslüman şair ve yazarlar bu elim vakayı eserlerinde işler, Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbelâ'da katledilişlerini anlatan mersiyeler yazarlar. İslâm coğrafyasında derin bir hüznü anılan Kerbelâ Hadisesi, özellikle Şîî ve Alevî-Bektâşî topluluklar tarafından Muharrem ayının onuncu gününü matem günü olarak nitelenip çeşitli etkinliklerle anılır.

Kerbelâ faciası Yezîd ve taraftarları arasında sevinçle karşılanırken Hz. Peygamber ailesini (Ehl-i Beyt'i), yakınlarını ve Hüseyin taraftarlarını derin hüznü sevk eder, bir kısmının da intikam duygusuna kapılmasına zemin hazırlar. Kaynaklarda verilen bilgilere istinaden Süleymân b. Surad el-Huzâî ve Muhtâr es-Sekâfî intikam alma mücadelesine girişenlerin başında zikredilecek iki isim olarak anılabilir. Bu kişilerin teşviki ve önderliğinde başlatılan intikam alma mücadelesi başarıya ulaşmış kısımla sonuçlanır, bu mücadeleler sonunda Hz. Hüseyin ve yakınlarının intikamı alınır. Halife Abdülmelik b. Mervân zamanında Muhtâr'ın Yezîd b. Enes kumandasında gönderdiği kuvvetleri bozguna uğratan Horasan vâlisi Beydullâh bin Ziyâd, arkasından gelen İbrâhim b. Eşter kumandasındaki orduya Musul yakınındaki yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğrar. Ubeydullâh bin Ziyâd ve Husayn b. Nümeyr'in de öldürüldüğü savaşta Emevî ordusu çok kayıp verir (9 Muharrem 67/5 Ağustos 686). Ubeydullâh bin Ziyâd'ın başı vücudundan ayrılarak peygamber ailesine gönderilir (Yüksel, 2012: s. 29-30), böylece Kerbelâ hadisesi sonrası yanan yüreklere bir nebze olsun su serpilmiş olur. Hz. Peygamber'in ailesi ve Hüseyin taraftarları arasında buruk da olsa bir sevince neden olan bu intikâm kültür ve edebiyatta işlenerek nazım ya da nesir hikâye metinlerinin yazılmasına sebep olur.

Kerbelâ'da acımasızca katledilen Hz. Hüseyin ve yakınlarının intikâm mücadelesini işleyen eserlerden biri de Muhtâr-nâme'dir. Muhtâr-nâme'nin çevirmeni Dervîş Mahfî hakkında biyografik eserlerde bilgiye rastlanmaz. Muhtâr-nâme'nin başında, Dervîş Mahfî tarafından söylenen "*Hicretüñ biñ elli altı (M. 1646) senesinde mâh-ı Şevvâl'de şürü' itdük*" (1a) cümlesi, Mahfî'nin 17. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan IV. Mehmed devrinde hayatta olduğu ve olgun bir yaşta bulunduğu fikrini verir. Bu tarihte olgun bir yaşta olduğunu sandığımız Mahfî, muhtemelen 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyılın başları veya 17. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olmalıdır. Mahfî'nin doğum yeri ve yaşadığı yer ya da yerler hakkında ise eserde bilgi mevcut değildir. Sifatının dervîş olmasından bir

³ Hz. Hüseyin'i Kûfe ahali adına davet edenlerin önderinin Süleymân b. Surad olduğu rivâyet edilir. (Bkz.: Öz, 2002: 271)

tarîkat mensubu olduğu anlaşılır. Mahfî'nin hangi tarîkate mensup olduğu hakkında ise eserde açık bir iz ya da işâret mevcut değildir. Ancak, eserin başındaki “*bu fakîr ü haķir kem-ter-i hānedān -ı seyyidü'l enbiyā ve bende-i cehār-yār-ı bā-şafā a'nî Dervîş Mahfî dahı anlarıñ ibrāmılarına mahz-ı rahmet ve zuhr-ı āhîret bolup...*” (s.2a; Duman, 2019: 36) ifadesinden, Mahfî'nin Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Dört Halîfe sevgisi ile Hz. Peygamber şefâatine nâil olmak ve iyi adla anılıp hayır dua almak için eseri tercüme ettiği anlaşılabilir. Sünnî çizgide bir tarikat mensubu olabileceği hakkında söylenebilecek en makul öngörüdür.

Muhtâr-nâme, Hz. Alî'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin ile yanındakilerin Kerbelâ'da öldürülmesinden sonra Muhtâr Es-Sekâfî önderliğinde girilen intikâm mücadelesini işleyen hikâyelerden oluşur. Hikâyeler, öğretici mahiyette sanattan yoksun cümlelerden oluşan, konuşma diline yakın sadelikte, halkın kolay anlayabileceği bir anlatım tarzına sahiptir. Bu anlatım tarzı ile sâde nesre örnek teşkil eden Muhtâr-nâme, dil ve yazım itibarıyla da Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini yansıtır. Eserde geçen “*devr-i Ādem'den bu ana gelince kimesne itmiş olmaya*” (13a) cümlesinde geçen “*kimesne*” sözcüğü ile kılavuz sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ndeki “*ķolağuz (ķulağuz, ķulağuz): sizden kimdir ki baña ķulağuz ola*” (19a) şeklindeki kullanımı, “*avrat oğlan⁴: senüñ oğluñ ve avrat oğlanı kılıçdan geçürmişdür*” (18b) tabiri ve “*uru tur- (dur-)⁵: Hāris nāmında bir deveci uru durdu*” (19a) fiili ile döneme özgü başka söz ve ifadeler eserin tahminen 14 veya 15. yüzyıllarda Türk diline çevrildiği izlenimi verirler.

Arapça-Farsça, dînî ve tasavvufî bilgilerinin yeterli düzeyde olduğunu sandığımız Mahfî'nin dil ve imlâ hususunda yeterli eğitim aldığı söylenemez. Dil ve imlâ hususunda en eksik yanı –kanaatimizce– Türkçe-Farsça ve Arapça söz ve sözcüklerin yazılışındaki hata ve tutarsızlıklar ile dilbilgisi (sarf u nahv) eğitiminin yetersizliğidir. Muhtâr-nâme'nin sâde nesir özelliklerine de örnek teşkil edecek dilbilgisi eğitimi yetersizliğini Arapça-Farsça sözcüklerin çoğunun yanlış yazılmasında görmek mümkündür. Bu bağlamda, hı “*h, ح*” ile yazılan sözcüğün ha “*h, ح*”, kâf “*k*” ile yazılan sözcüğün kef “*k, ك*”, nazal “*n, ن*” ile yazılan sözcüğün nûn “*n, ن*”, ayn “*‘, ع*” ile yazılan sözcüğün gayn “*ğ, غ*” ve gayn “*ğ, غ*” ile yazılan sözcüğün kef “*g, ك*” ile yazılması hem Mahfî'nin yeterli düzeyde bir dilbilgisi eğitimi almadığının hem de sâde nesrin özelliklerinden biri olduğunun göstergesi mahiyetindedir.

Hikâye'nin baş kahramanı Muhtâr Es-Sekâfî'ye istinâden Muhtâr-nâme olarak anılan eserin başında Allah'a hamd ve Hz. Peygamber ile Ehl-i Beyt'e selam ve dua içerikli hamdele ve salvele mevcut. Hamdele ve salveleden sonra gelen “*şöyle ma'lûm ola kim bu kitāb-ı Muhtâr-nâme Fārsī lisānı üzerine idi bu Rûm İlinde Fārsī bilen ķalîldir binā'en'alā zālik ba'zı muhibbān-ı hānedān-ı Muştafā vü çāker-i 'Aliyyü'l-Murtażā bu haķırdan şöyle iltimās ü*

⁴ ‘avrat oğlan: “{eAT}çoluk çocuk” (Çağbayır, 2007: 1/365)

⁵ uru tur- (dur-): “Ayakta durmak” (Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü), TDK, Ankara 1979, C 11, U-Z)

*ibrâm eylediler kim kellimî'n- nâse 'alâ kadri 'uķûlihîm*⁶ *fehvâ-yı şerîfî üzre Fârsîden Türkî diline gele bu fakîr ü haķîr kem-ter-i hânedân-ı seyyidü'l-enbiyâ ve bende-i çehâr-yâr-ı bâ-şafâ a'nj Dervîş Mahfî daķı anlarıñ ibrâmlarına mahz-ı rahmet ve zuħr-ı âķiret bolup hicretüñ biñ elli altı senesinde mâh-ı şevvâlde şürü' itdük me'mûldur ki hîn-i müķtâlâ'ada bu fakîr[i] daķı gûşe-i hâķıra getürüp du'â-i ĥayr ile yâd ideler.” (Muhtâr-nâme, 1b; Duman, 2019: 36) cümlelerinde belirtildiği üzere önce Fars dili ile yazılır, sonra hem Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve Ehl-i Beyt'e sevgi besleyenlerin ricası hem de o devirde Farsça bilenlerin az olmasına istinaden daha çok insanın okuyup istifade etmesi düşüncesiyle Dervîş Mahfî tarafından Türk diline aktarılır. Beyanda belirttiğine göre çevirmen Muhtâr-nâme'nin çevirisine H. 1056 (M.1646) yılında başlamış. Ancak, ne zaman bitirdiği hakkında bir bilgi vermemiş.⁷ Eseri Türkçeye tercüme eden Mahfî çeviriyi yaparak okuyanların hayır duasını almayı ümit ettiğini belirtir. *Muhtâr-nâme*, Kerbelâ'da Beni Ümeyye tarafından hunharca katledilip şehâdet mertebesine ulaşan Hz. Hüseyin ve diğer müslümanların intikamını almak düşüncesiyle yola çıkan Muhtâr b. Ebu es-Sekâfî'nin hikâyeler zincirinden oluşur. Eserdeki hikâyeler, Kerbelâ olayından sonra, bu olayın intikamını almak amacıyla girişilen mücadeleleri hikâye eder.*

Eserin yazılış sebebini takiben ilk hikâye başlar, bir hikâyenin bitimi ile diğer hikâyenin başlangıcı arasında yazı rengi ve satır boşluğu gibi herhangi ayırıcı/fark ettirici bir iz ve işaret konulmaz. Kerbelâ olayının intikâmını alma mücadelesini hikâye eden birbirine bağlı hikâyeler zincirinin ilk halkasında Muhtâr'ın tanıtımı yapılır. Bu hikâyelerin geçiş kısmında bazen “*rivâyet ederler ki*” bazen de kişi adı verilerek “*hikâyesidir*” şeklinde takdim ifadelerine yer verilir. İlk hikâye “*billâhi't-tevfîki 'ubeydete's-şafaki 'aleyhi'r-rahme âl-i ümeyye üzerine ĥurûc eylediđünüñ hikâyetidir*” (1b; Duman, 2019: 36) şeklindeki başlık cümlesiyle sunulur ve hemen akabinde “*Sa'd bin Ömer şöyle rivâyet ider ki*” sözüyle hikâyenin anlatımı başlar.

Muhtâr-nâme'nin, baş tarafında sırasıyla “*Muhtâr'ın Zindâna Atılması, Muhtâr'ın Mu'allim'in Yardımıyla Zindândan Kurtulması, Muhtâr'ın Zindândan Kurtulup Ayaklanması, Süleymân b. Surad ile Ziyâdoğlu'nun Cengi, Muhtâr'ın İkinci kez Ayaklanması*” başlıklı hikâyeler anlatılır. Akabinde ise “*Muhtâr ol Kûfe Hâkimi 'Abdullâh Muķî' ile ĥurûc u Ceng Eyledüğüdür (39b), Muhtâr İkinci Kerre Mus'ab Zübeyr ile ve 'Abdullah Muķî' ile Ceng Eyledüğü ve 'Abdullâh Muķî'i Öldürdüğü Hikâyetidir (47a), Muhtâr Üçüncü Kerre ĥurûc Eyledüğü ve 'Âmir Rebî'a'ı Öldürdüğü Hikâyetidir(59a), Muhtâr'ın Dördüncü Kerre ĥurûc Eyledüğü ve Sinân Enes'i 'Abdullâh Ziyâd'ı Cenge Gönderdiği Hikâyetidir(68b), Muhtâr'ın Beşinci Kerre ĥurûc Eyledüğü ve İbrâhîm Ejder'i 'Abdullâh Ziyâd'ın Üzerine Gönderdiği Hikâyetidir (76a), Muhtâr'ın Altıncı Kerre ĥurûc Eyledüğü ve Cümle Kerbelâ Kâtillerini Katl Eyledüğü Hikâyetidir (88b), Muhtâr'ın Yedinci Kerre ĥurûc Eyledüğü ve İbrâhîm Ejder Ziyâd Oğlu'nun Cengine Gönderdüğü ve İbrâhîm Ejder ĥazîne Bulduğu Hikâyetidir (99a), Muhtâr Sekizinci Kerre ĥurûc Eyleyüp Ka'be'ye 'Asker Gönderdüğü ve*

⁶ “İnsanlara akılları değerince (ölçüsünde) konuş.” (Ebû Davûd, Edeb, 23)

⁷ Makalemize konu olan yazma metnin sonundaki “*sene 1272 hicri zilhicce 14*” (M. Ağustos 1856) tarih kaydı eserin Türk diline çevrilmesinden 210 yıl sonra Yeñişehirli Hâfız Muhammed Emîn Fennî tarafından yapılan kopyasının (istinsâhının) bitiriliş tarihi olup Dervîş Mahfî tarafından yapılan ilk çevirinin bitiş tarihi değildir.

Muhammed Hanîfe'i Habsden Kurtarduğı Hikâyetidür (106b), Muhtâr Onuncu Kerre Hurûc İdüp İbrâhîm Ejder'îñ Ziyâd Oğlı'nı Öldürdüđü Hikâyetidür (136b) ve Muhtâr'[ıñ] On İkinci Kerre Hurûcı ve Şehîd Olduğı Hikâyetidür (172a) başlıklı hikayelere yer verilir.

Sırayla takdim olunan hikaye adlarından anlaşılacağı üzere, Kerbelâ katliamının Muhtâr Es-Sekâfî önderliğinde girişilen intikâm mücadelesini işleyen hikâyelerin başında Kerbelâ'nın intikâmı önce bireysel olarak alınır. Akabinde ise, katliamda Yezîd saflarında bulunanların "*Muhtâr'ıñ Altıncı Kerre Hurûc Eyleduğı ve Cümle Kerbelâ Kâtillerini Katl Eyleduğı Hikâyetidür (88b)*" başlığında belirtildiği üzere tamamı ya da tamamına yakınının iki taraf arasındaki savaşta öldürülerek Kerbelâ'nın intikâmı gerçek manada alınır. Muhtâr-nâme, aslında Kerbelâ katliamından sonra Emevî güçleri ile Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisine sahip olanların Muhtâr es-Sekâfî ve Süleymân b. Surad el-Huzâî önderliğinde başlatıp zaferle sonuçlandırdığı intikam savaşlarını hikâye serisi şeklinde anlatan bir eserdir. Eser, Kerbelâ kâtillerinin öldürülmesiyle sonlanmış olsa da intikam mücadelesine girişen Muhtâr es-Sekâfî de intikam savaşları sırasında Basra valisi Mus'ab önderliğindeki Emevîler tarafından öldürülür ve bu olay *Muhtâr'[ıñ] On İkinci Kerre Hurûcı ve Şehîd Olduğı Hikâyetidür (172a)* başlıklı hikayede işlenir.

Muhtâr-nâme'deki ilk dört hikâye özetle şu şekildedir: 1) "*Ve billâhi't-tevfîki 'Ubeydete'-ş-şafaķi 'aleyhi'r-raħme āli ümeyye üzerine hurûc eylediđinuñ hikâyetidir*: Hikâye, Sa'd bin 'Ömer tarafından anlatılır. Kısaca; eserin başkahramanı olan Muhtâr tanıtılır, Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali' ye olan bağlılığından ve sünnetlere önem vermesinden söz edilir. Hz Hüseyin'in amcası oğlu Müslim bin 'Akil'in cengini haber alan Muhtâr'ın oğullarını ve kardeşlerini yanına alarak Kue'ye gelip Ubeydullâh Ziyâd'ın adamı Kudâme'yi öldürmesi anlatılır. Muhtâr şehre girince Müslim bin 'Akil'in şehid olduğunu öğrenir. Muhtâr'ın Kue'ye geldiğini duyan Ubeydullâh Ziyâd onu huzuruna davet eder. Onu kucaklayıp öper. Bu esnada Ziyâd'ın emrindeki askerlerden biri onun kulağına Kudame'nin Muhtâr ve oğulları tarafından öldürüldüğünü söyler. Bunu duyan Ubeydullâh Ziyâd, adamlarını çağırıp Muhtâr'ı zindana atmalarını emreder. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Beni Ümeyye kavmi tarafından şehit edilmesiyle Şam, Irak, Hicaz, Yemen, Huzistan ve Kuhistan'ı ele geçiren Yezîd'in bu memleketlerde yaşıyan Peygamber ailesi ve yakınlarına reva gördüğü baskı ve zulümden söz edilir. Yanı sıra, zindandaki Muhtâr'ın aç bırakılarak öldürülmesi planlanır.

2. *Muhtâr'aleyhi'r-raħme Mu'allim İle Zindânda Eylediği Tedbîr Hikâyetidir*: Kufe şehrinde Hz. Hüseyin'in katili Beni Ümeyye'nin oğullarına öğretmenlik yapan ve Muhtâr'ın zindandan kurtarılmasına yardımcı olan İbn-i Kesir tanıtılır. Beni Ümeyye'nin oğullarına öğretmenlik yapmasına rağmen Hz. Hüseyin, Hz. Ali ve Hz. Peygambere gönülden bağlıdır. Oğullarını Siffin Cengi'nde Hz. Ali için ve din yolunda feda etmiştir. On beş yıldan beri Peygamber ailesine duyduğu muhabbet ve özlem günbegün büyür. Kerbelâ'da, Hz. Hüseyin'in bir damla suya hasret, acımasızca katledilişi ona çok acı verir. Bu nedenle Yezîd'e ve taraftarlarına öfke duyar.

Bir gün mescitte Beni Ümeyye oğullarına ders verirken Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in, yalnız bırakılıp acımasızca katledilişini anlatır. Sonra kendinden geçip Hz. Hüseyin'in katillerine lanet okur. Medresedeki öğrencilerden Sinan Enes'in oğlu bu duruma tepki gösterir. Muallimi önce babasına, ardından da Ubeydullâh Ziyâd'a şikâyet eder. Muallim, Ubeydullâh Ziyâd'a iftiraya uğradığını söylese de zindana atılmaktan kurtulamaz. Zindanda, üzgün ve şaşkın bir halde iken zindanın aydınlık tarafından gelen zincir ve feryat sesini duyar, o tarafa doğru yönelince bir kuyu görür. Kuyu dibinde inleyen, vücudu demirle kaplanmış, işkenceden eriyip tükenmiş haldeki Muhtâr'ı görür. Selam verip derdini sorar. Mustafa ve Murtaza sevdalısı iki dost birbirlerine yakınlaşır. İbn-i Kesir'in, Sâre isimli bir de kızı vardır. Ziyâd'ın oğlunun dadılığını yapan Sare, babasının zindana atıldığını duyunca feryat eder, üstünü başını yırtıp saraya gider. Yaptığı hizmetler karşılığında babasının affedilmesini ister. Kızı sayesinde affedilen Kesir Muallim, Muhtâr'la vedalaşır.

Muhtâr'ın bu kötü ve karanlık yerde kalmasına Muallim'in gönlü razı olmaz. Onu kurtarmak için her şeyi göze alır. İntika ateşiyle yanan Muhtâr, Kesir 'den bir parça kâğıt, divit ve mürekkebi gizlice kendisine ulaştırmasını rica eder. Zindancılardan biri vardır ki içten içe ehl-i beyt'e bağlıdır ve Hz. Hüseyin katillerine tıpkı Muhtâr ve Muallim gibi öfke besler. Bu zindancı, zindana Muhtâr için her gün yemek götüren Muallim'in halini anlar ve ona yardım eder. Bir plan yaparlar. Bir ekmek içine kağıd, kalem ve mürekkebi saklayarak gizlice zindana sokarlar. Muhtâr; halini kız kardeşi Safiye'nin eşi Abdullah Ömer'e anlatan bir mektup yazar. Muallim'den mektubu yerine ulaştırmasını ister. Muallim önce Ziyâd'ın sarayına gidip hacca gitmek için izin ister. İzni alıp yedi günlük bir yolculuktan sonra Medine'ye ulaşır, Abdullâh Ömer'in sarayına gider. Mektubu okuyan Abdullâh Ömer ve eşi Safiye çok üzülür. Kesir Muallim'e ikram ve ihsanda bulunur. Abdullâh Ömer Yezid'e, Muhtâr'ın zindandan saliverilmesini talep eden bir mektup yazar. Mektubu Yezid'e ulaştırmasını Muallim'den rica eder. Mektubunda Yezid'e der ki: Ziyâd'a mektup yaz ve Muhtâr'ı azat etmesi gerektiğini söyle. Eğer azat etmezse saltanatı hepimizden geri alırım. Ona altın ve akçe teklif etse de Muallim bu hediyeleri kabul etmez ve dine hizmet için bu zorluklarla uğraştığını, herhangi bir beklentisi olmadığını söyler. Şam'a varan Kesir Mu'allim önce kalabalıktan Yezid'in yanına varıp mektubu veremez. On yedi gün bir bakkal dükkânında konaklar ve bakkala derdini anlatır. Bakkal'ın yardımıyla saraya girer ve elbiseçisi (camedârı) aracılığıyla mektubu Yezid'de ulaştırır. Mektubu okuyan Yezid, kâğıt kalem alıp biri Abdullâh Ömer'e diğeri de Ziyâd'a olmak üzere iki mektup yazar. Mektupları yerlerine ulaştıran Kesir Mu'allim sayesinde Muhtâr özgürlüğüne kavuşur. Mu'allim'e, Kufe'de kalmamasını söyler ve onunla vedalaşır. Muhtâr, önce kız kardeşi Safiye'yi görmeye Medine'ye gelir. İki kardeş sarıldıkları anda kız kardeşi şen ve bahtiyar bir şekilde ölür ve ruhu cennete uçar. Birkaç gün yas tutan Muhtâr ayaklanma niyetiyle Abdullâh Zübeyr'in yanına varmak için yola çıkar.

3. *Süleymân-ı Mürde Merağî 'Aleyhürrahmanuñ Hurûcî Hikâyesidir*: Lüt bin Yahyâ el-Azerî Muhtâr'ın zindandan çıktıktan sonraki hikâyesini şöyle anlatır: Muhtâr zindanından çıktığında Ziyâdoğlu onu artık Kufe'de kalmaması konusunda uyarır. Doğruca evine gelen Muhtâr'ı ziyarete gelen dostları kurtulduğu için Allah'a şükrederler. İntikâm ateşiyle yanan Muhtâr dostlarıyla vedalaşır. Önce Medine'ye İmâm Zeyne'l-Abidin'e, sonra Kâbe'de

Muhammed bin Hanefiyye'nin yanına gider. Yolculuğu esnasında onun acele ettiğini gören 'Abdullâh Fark nereye gittiğini sorar. İmâm Hüseyin'in katillerinden kaçtığını, ama en yakın zamanda intikam almak için geri döneceğini söyler. Muhtâr'ın askeri ve adamı olmadığını bilen Abdullâh ise Muhtâr'ın haline şaşırır.

Muhtâr, Ka'be'de Abdullâh Zübeyr'in yanına gider. Bu kişi sağlam karakterli ve güvenilir biridir. Cesur bir asker, güçlü bir kumandan, ihtiraslı bir siyaset adamıdır. Aynı zamanda Mekke'nin ileri gelen ailelerinden birine mensup olup iyi bir eğitim görmüştür. Yezîd'in halifeliği döneminde ona karşı ayaklanır ve bazı yerleri işgal eder. Hatta, Yezîd üzüntü ve kederinden hasta olup yemek yiyemez hale gelir. Tek yaptığı su içmektir. Su içmekten vücudu şişer, şişkinlik başına, yüzüne ve en son diline kadar ulaşır. Sonunda ondan öğrenen halk onu Şam köylerinden birine götürmeye karar verirler. Yolda ölen Yezîd'i gizlice yıkayıp gömerler. Halifelik elden gitmesin diye ölüm haberini dört ay saklarlar. Yezîd'in oğlu Mu'âviye'yi zehirleyen Mervân, Ziyâdoğlu'na yazdığı bir mektupla Yezîd'in ölüm haberini verir ve ona iş birliği yaparak Şam'ı, Irak'ı ele geçirmeyi teklif eder. Haberi Basra'da alan Ziyâdoğlu Ömer'e mektup gönderir. Mektubunda, oğluna "Kufeliler, Yezîd'in ölümünü öğrenmeden yanıma gel" der. Akşam namazı vaktinde gökten gelen nida ile Yezîd'in öldüğü müminlere bildirilir. Bunu duyan halk Ziyâd'ın sarayına saldırır. Köşkün kapılarını kırar ve malını yağma ederler. Malını kurtaramayan Ziyâd, kılık değiştirerek kaçmak zorunda kalır.

Dört bin müminin Süleyman Surad'a bi'at etmesiyle Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ittifak yapılır. Sabah namazında Kufe kapısında toplanan müminler gece olunca Kerbelâ düşmanlarının mallarını yağma ederek evlerini ateşe verirler. Basra'ya gidip Ziyâd ve Ömer'i öldürmek isteyen müminler tam yola çıkacakları sırada Sa'id isminde bir mümin gelir. Ziyâd ve Ömer'in bir bölük melunla onlara doğru yaklaştığını haberini verir. Haberi duyan Süleyman, müminlere birlikte İmam Hüseyin'in (a.s.) ziyaretine giderek ondan özür dilemeyi teklif eder. Aynı zamanda bu davranış ile uygun zamanda saldırıp yok etmek için düşmana korkup geri çekildikleri izlenimi vermek ister.

Ömer Sa'd ve bin adamı Kerbelâ'ya baskına giderken, Ziyâd oğlu Ömer dört bin adamı ile Kufe'yi tekrar ele geçirmek için baskına gider. Müminler Hz. Hüseyin'i ziyaret ederken çıkagelen bir casus bu durumu onlara haber verir. Süleyman, Müseyyib'e Kufe'ye gidip Ömer Sa'd'ı öldürmesini söyler. Dört bin müminle gece yola çıkan Müseyyib yolda gördüğü bir İ'rabîden düşmanın yaklaşmakta olduğu haberini alır ve plan yapar. Saldırıya uğrayan Şam ordusu komutanları Ömer Sa'd ve Şimr Zî'l-Cevşen korkup Kufe'ye doğru kaçarlar. Müseyyib ve müminler tekbir getirerek peşlerinden giderler. Süleyman'ın ordusu ile kavuşan müminler zafer naraları atarlar. Süleyman oğlu Halid ata binip kılıç kuşanmış elinde mızrakla meydana çıkar ve yiğitçe dövüşür. Mürr'e'yi ve Ziyâd oğlu Ömer'i öldürür. Ömer Sa'd, Şimr b. Zîl Cevşen ve Sinan Enes Bağdat'a kaçar.

Bu karşılaşmada gâlib gelen Süleyman ve Müseyyib, yüklü miktarda ganimet elde ederken karşı taraftan birçok askeri de esir alırlar. Bunları duyan Ziyâdoğlu halka yalan söyleyerek Ömer Haris adındaki bir devecinin rehberliğinde Şam'a kaçır. Süleyman Surad ve müminler peşinden kovalar. Ömer Haris'e kendisini kurtarması için yüz bin altın verir. Bir çuvala giren Ziyâd'ı devenin üzerine koyarlar. Süleyman ne kadar arasa da bulamaz. Ziyâdoğlu Şam'a gelir ve Mervân Hakem'in evine gider. Muhtâr'a acil bir mektup yazan Süleyman onu Irak ve Şam'ı ele geçirmek ve Ziyâdoğlu'nu yakalayıp öldürmek için yardıma çağırır.

4. "Süleymân Şurad Ziyâdoğlu İle Ceng Eyleduğu Hikâyetdür" Yezîd'in ölüm haberinin her tarafa yayılmasından sonra Süleyman b. Şurad Irak'ı zapt eder. Bu arada Şam'da kavga ve karışıklık hüküm sürmektedir. Mervân'a giden Ziyâd, onu Emir olmaya ikna eder ve bu iş için hazinesini sunmaya hazır olduğunu söyler. Teklifi kabul eden Mervân, Şam'ın ileri gelenlerine altın ve gümüşler vererek kendisine bi'at ettirecek bir ay içinde Şam'ı zapt eder. 'Acem'e Türkistan'a mektuplar göndererek onları kontrolünde tutar. Yanına yüz bin asker alan Ziyâdoğlu Süleyman'ı, Abdullâh Zübeyr'i ve bütün Ali dostlarını öldürmek üzere Irak'a doğru yola çıkar. Irak'ta Zeyne'l-'Abidin'e bi'at eden ve olanları duyan Süleyman Surad ile halk savaş hazırlığına başlar. Süleyman b. Surad'ın Hz. Hüseyin taraftarlarına yazdığı mektuplar ve talep ettiği yardımlar sayesinde yirmi bin atlı (süvârî) ile beş bin yayadan (piyâdeden) oluşan bir ordu toplanır. İki ordu Tıkrît'te karşılaşır. Hz. Hüseyin'in katili Râfî' birçok mümini şehit eder, ondan cesaret alan mel'unlar, müminler üzerine yürürler. Halid bin Süleymân onu öldürür. Akabinde, Süleyman Ziyâdoğlu'nu tövbe etmeye davet etse de Ziyâd bunu kabul etmez. Süleyman'a Mervân'a bi'at ederse kendisine Basra valiliği vereceğini söyler. Yolundan dönmeyen Süleyman birkaç düşmanı daha öldürdükten sonra Mervân'ın oğlu atlı ve zırhlı bir şekilde Süleyman'ın karşısına çıkar ve ölür. Uzun bir süre devam eden savaşta yiğitçe dövüşen baba oğulu gören Ziyâdoğlu meydandan kaçmış ve her yer düşman askerinin cesetleriyle dolmuştur. Cengin sonuna doğru Süleyman'ın atının ayağı leşlerden birine takılır. Süleyman at üzerinden yere düşer, bunu fırsat bilen düşman onu şehit eder. Babasının şehâdetine tanık olan Halîd ise onu öldürenin kellesini aldıktan sonra şehitlik mertebesine ulaşır.

Yukarıda ilk dört hikâyesinin özetini takdim ettiğimiz Muhtâr-nâme, İslâm coğrafyasında büyük hüzne sebep olan Kerbelâ hadisesinin intikamını almak amacıyla girişilen mücadele ve savaşların yer yer kurgu ile zenginleştirilip tahkiye tarzıyla okuyucuya sunulduğu silsile hikâyelerden oluşan öğretici bir eserdir. İlk olarak İran'da Fars diliyle yazıldığı belirtilen eser, çevirmenin beyanına göre, yaşadığı devirde hem Farsça bilenlerin sayıca az olması hem de Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisini yüreğinde hissedenden kişilerin ısrar ve ricası üzerine Dervîş Mahfî tarafından Türk diline aktarılır. Bu sayede halkın Kerbelâ hadisesi ile bu hadise sonrasında girişilen intikam mücadelesini ayrıntılı olarak okuyup öğrenmelerine katkı sağlanır. Eserin çevirmeni Dervîş Mahfî hakkında kaynaklarda bilgiye tesadüf edilmez. Ancak, hikâyelerin dil, anlatım ve yazım (imlâ) özellikleri 14-15. yüzyıllarda çevrildiği izlenimi

verirler. Öğretici (didaktik) bir amacı olduğu için konuşma diline yakın bir anlatıma sahip olan Muhtâr-nâme, dil, anlatım, yazım (imlâ) özellikleri ve dönem itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi, anlatım dili ve anlaşılabilirliği ile de sâde nesre örnek bir eser olarak nitelenebilir.

KAYNAKLAR

- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlüğü, C 1, İstanbul: Ötüken nşr.*
- Duman, Ebru (2019). *Dervîş Mahfî-Muhtâr-nâme (İnceleme-Metin, 1a-31b Varaklar Arası)*, YL Tezi.
- Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü) TDK Yay., Ankara 1979, C 11, U-Z
- Ebu Dâvud Süleyman b. Eş'as Es-Sicistânî (2013); *Kitâbü'l-Edeb*, İstanbul, Şamil Yay.
- Fayda, Mustafa (1994) “*Ebû Bekir*”, *DİA, C 10*, İstanbul: TDV Yay. 101-108.
- Fayda, Mustafa (2007) “*Ömer*”, *DİA, C 34* İstanbul: TDV Yay. 44-51.
- Fığlalı, Ethem Ruhi (1989) “*Ali*”, *DİA, C 2*, İstanbul: TDV Yay. 371-374.
- Güngör, Şeyma (2015). *Tarihi Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere [Kerbela Olayı ve Hadikatü's-Süeda]* s.773.
- Öz, Mustafa (2002). “*Osmân*”, *DİA, C 25*, İstanbul: TDV Yay. 271, 272.
- Yiğit, İsmail (2007). “*Osmân*”, *DİA, C 33*, İstanbul: TDV Yay. 438-443.
- Yiğit, İsmail (2006). “*Muhtâr es-Sekaff*”, *DİA, C 31* İstanbul: TDV Yay. 55.
- Yüksel, Ahmet Turan (2012). *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 42 İstanbul: TDV Yay.

